

Xử lý ngôn ngữ tự nhiên (Natural Language Processing)

Lê Thanh Hương
Bộ môn Hệ thống Thông tin
Viện CNTT & TT – Trường ĐHBKHN
Email: huonglt-fit@mail.hut.edu.vn

1

Mục đích môn học

- Hiểu các nguyên tắc cơ bản và các cách tiếp cận trong XLNNTN
- Học các kỹ thuật và công cụ có thể dùng để phát triển các hệ thống hiểu văn bản hoặc nói chuyện với con người
- Thu được một số ý tưởng về các vấn đề mở trong XLNN

Tài liệu tham khảo

- Christopher Manning and Hinrich Schütze. 1999. *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. The MIT Press.
- Dan Jurafsky and James Martin. 2000. *Speech and Language Processing*. PrenticeHall.
- James Allen. 1994. *Natural Language Understanding*. The Benjamins/Cummings Publishing Company Inc.

2

Thông tin chung

• Đánh giá

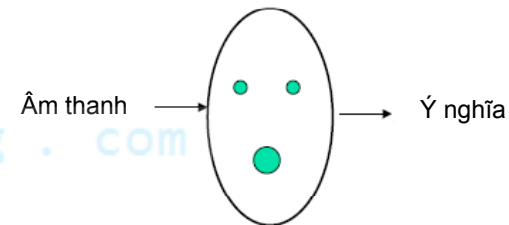
- Giữa kỳ: 30%
  - Điểm danh: 10%
  - Đóng góp trong giờ học: 10%
  - BTL: 10%
- Cuối kỳ: thi viết 70%
- Điều kiện được thi cuối kỳ:
  - Vắng mặt ít hơn 30% số lần điểm danh
  - Có tất cả các loại điểm giữa kỳ
- Bài tập lớn:
  - Viết tiểu luận hoặc cài đặt chương trình theo nhóm (≤ 4 sv)
  - Bảo vệ kết quả trong 2 tuần cuối của học kỳ

• **Website:** <http://is.hut.vn/~huonglt/UNLP>

• <http://is.hut.edu.vn/~huonglt/UNLP>

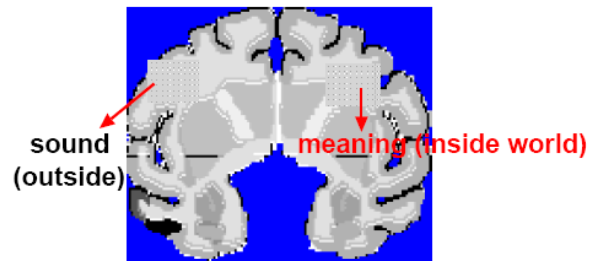
3

Xử lý NNTN là gì?

4

Xử lý NNTN = chuyển đổi âm thanh thành ngôn ngữ nghĩa

NNTN là trung tâm của trí tuệ con người

5

Xử lý NNTN là gì?

- Mục đích: hiểu được nhiều ngôn ngữ
- Không chỉ đơn giản là xử lý âm thanh hoặc so khớp từ khoá

6

ELIZA

- <http://en.wikipedia.org/wiki/ELIZA>
- <http://www.cs.bham.ac.uk/research/projects/cogaff/eliza/>

7

Nói chuyện với Eliza

- E: how are you today?
- H: not so good
- E: why do you say not so good?
- H: i suffer from allergies?
- E: that's interesting
- H: i come out in spots
- E: i'm not sure i know what you're talking about
- H: spots on my face
- E: your face
- H: that's right
- E: is it really that right?

8

Nói chuyện với Eliza

- H: you're a program, aren't you?
- E: does it please you to believe i am a program, am not i?
- H: it sure does
- E: i see
- H: yup
- E: a while back you talk about your face
- H: what about your face?
- E: what is it you really want to know?
- H: are you my kind of girl?
- E: perhaps in your fantasies i am your kind of girl
- H: in my fantasies you are blonde

9

Nói chuyện với Eliza

- E: what makes you think i am blonde?
- H: i don't know
- E: don't you really know?
- H: no
- E: are you saying no just to be negative?
- H: no
- E: you are being a bit negative
- H: no i'm not
- E: how long have you been not?

10

Tại sao nghiên cứu XLNNTN

- Nghiên cứu cách con người xác định từ
- Nghiên cứu cách con người phân tích câu
- Nghiên cứu cách con người học một ngôn ngữ
- Nghiên cứu cách ngôn ngữ tiến hóa

11

Các chủ đề trong XLNNTN

- **Mức phân tích:** cú pháp, ngữ nghĩa, diễn ngôn, thực chứng, ...
- **Các bài toán con:** gán nhãn từ loại, PTCP, phân giải nhập nhằng từ, phân tích cấu trúc diễn ngôn, ...
- **Thuật toán và phương pháp:** dựa trên tập ngữ liệu, dựa trên tri thức, ...
- **Các ứng dụng:** trích rút thông tin, phản hồi thông tin, dịch máy, hỏi đáp, hiểu ngôn ngữ tự nhiên, ...

12

Các mức phân tích

- **Morphology (hình thái học)**: cách từ được xây dựng, các tiền tố và hậu tố của từ
- **Syntax (cú pháp)**: mối liên hệ về cấu trúc ngữ pháp giữa các từ và ngữ
- **Semantics (ngữ nghĩa)**: nghĩa của từ, cụm từ, và cách diễn đạt
- **Discourse (diễn ngôn)**: quan hệ giữa các ý hoặc các câu
- **Pragmatic (thực chứng)**: mục đích phát ngôn, cách sử dụng ngôn ngữ trong giao tiếp
- **World Knowledge (tri thức thế giới)**: các tri thức về thế giới, các tri thức ngầm

13

Hình thái học

Tiếng Anh: ngôn ngữ biến hình, đa âm tiết

- kick, kicks, kicked, kicking
- sit, sits, sat, sitting
- murder, murders

v: nhồi nhét; n: những cái đã ăn, hẻm núi

Nhưng không phải lúc nào cũng rõ ràng là xóa đuôi.

- gorge, gorgeous
- arm, army

Cánh tay

Quân đội

Tiếng Việt: ngôn ngữ không biến hình, đơn âm tiết → cần tách từ

14

Tách từ

- Một câu có thể có n khả năng tách từ, nhưng chỉ 1 trong chúng là đúng
- Giải pháp đơn giản: lấy chuỗi âm tiết dài nhất bắt đầu từ vị trí hiện tại và có trong từ điển từ
- Vấn đề: chồng chéo từ
  - Học sinh | học sinh | học.
  - Học sinh | học | sinh học.
- ☞ Liệt kê tất cả các khả năng có thể và thiết kế một giải pháp để lựa chọn cái tốt nhất

15

Gán nhãn từ loại

The boy threw a ball to the brown dog.

- The/DT boy/NN threw/VBD a/DT ball/NN to/IN the/DT brown/JJ dog/NN./.

DT – determiner	từ chỉ định
NN – noun,	danh từ, số ít hoặc số nhiều
VBD – verb, past tense	động từ, quá khứ
IN – preposition	giới từ
JJ – adjective	tính từ
. – dấu chấm câu	

16

Gán nhãn từ loại

Con ngựa đá con ngựa đá.

- Con ngựa/DT đá/ĐgT con ngựa/DT đá/TT.
- Ông/ĐaT già/TT đi/Phó_từ nhanh/TT quá/trạng_từ.
- Ông già/DT đi/ĐgT nhanh/TT quá/trạng_từ.

17

Ngữ pháp: nhập nhằng cấu trúc (từ loại)

Time flies like an arrow.

Time // flies like an arrow.
VBZ giới từ so sánh (IN)

Time flies // like an arrow.
NNS VBP

18

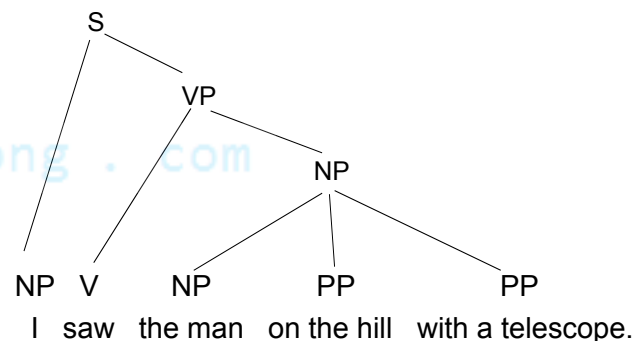
Ngữ pháp: nhập nhằng cấu trúc (từ loại)

Ông già // đi nhanh quá.

Ông // già đi nhanh quá.

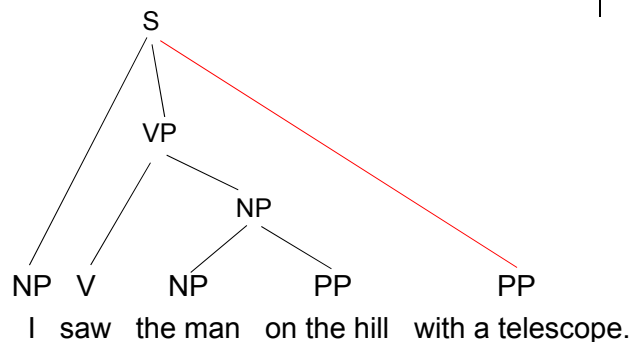
19

Ngữ pháp: nhập nhằng cấu trúc (liên kết)

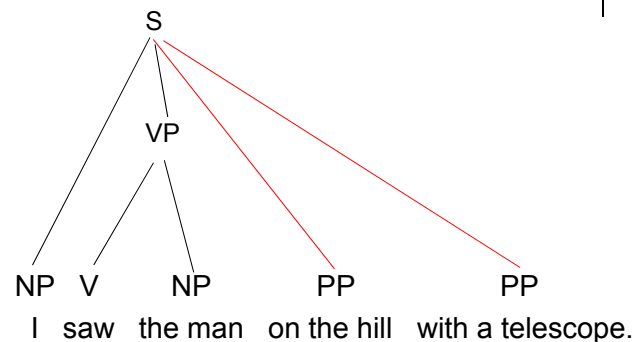
20

Ngữ pháp: nhập nhằng cấu trúc (liên kết)

21

Ngữ pháp: nhập nhằng cấu trúc (liên kết)

22

Nhưng ngữ pháp không nói lên nhiều điều...

- Colorless green ideas sleep furiously. [Chomsky]
- fire match arson hotel
- plastic cat food can cover

23

Ngữ nghĩa: nhập nhằng mức từ vựng

- I walked to the bank ...
of the river.
to get money.
- The bug in the room ...
was planted by spies.
flew out the window.
- I work for John Hancock ...
and he is a good boss.
which is a good company.

24

Diễn ngôn: đồng tham chiếu

President John F. Kennedy was assassinated.

The president was shot yesterday.

Relatives said that John was a good father.

JFK was the youngest president in history.

His family will bury him tomorrow.

Friends of the Massachusetts native will hold a candlelight service in Mr. Kennedy's home town.

25

Thực chứng

Bạn rút ra điều gì từ những điều tôi nói? Bạn phản ứng thế nào?

Luật hội thoại

- Bạn ơi mấy giờ rồi?
- Anh đưa cho em lọ muối được không?

Nói kèm theo diễn tả

- Tôi cá với bạn 500.000 là đội Việt Nam sẽ thắng.

26

Tri thức thế giới

Mai đi ăn tối. Cô ấy gọi món bít tết. Cô ấy để lại tiền boa và về nhà.

- Mai ăn gì vào bữa tối?
- Ai mang bữa tối đến cho Mai?
- Ai làm bít tết?
- Mai có trả tiền không?

27

Tri thức về ngôn ngữ: Chúng ta biết gì về câu này?

- Các từ phải xuất hiện theo một trình tự nhất định:
a. Chó kem ăn.   b. Chó ăn kem
- Các bộ phận cấu thành câu:
chó = chủ ngữ (subject); ăn kem = vị ngữ (predicate)
- Ai làm gì cho ai:
chủ thể(chó), hành động(ăn), đối tượng(kem)

28

Các vấn đề khác?

- Hai câu “Mai nói chó ăn kem” và “Mai phủ nhận chó ăn kem” không logic với nhau
- Câu và thể giới: biết 1 câu là đúng hay sai – có thể trong một vài trường hợp cụ thể nó đúng.
- “Tôi uống cà phê espresso sáng nay, nhưng Mai thông minh” không hợp lý

29

Tri thức ẩn

1. I want to solve the problem
  - I wanna solve the problem
2. I understand these students
  - These students I understand
  - I want these students to solve the problem
  - These students I want [x] to solve the problem
    - [x]=these students

30

Đặc trưng của ngôn ngữ

- Một số có thể nhớ được:
  - Singing → Sing+ing; Bringing → bring+ing
- **Duckling** → ?? **Duckl +ing**
- Cần phải biết *duckl* không phải là từ
- Nhưng không thể nhớ tất cả vì quá nhiều

31

Ngoài bộ nhớ, ta cần gì?

Số nhiều trong tiếng Anh:

- Toy+s -> toyz ; add z
- Book+s -> books ; add s
- Church+s -> churchiz ; add iz
- Box+s-> boxiz ; add iz

➤ **Cần có hệ thống luật để sinh/xử lý các trường hợp này**

32

“Phân tích” = gắn bề ngoài với cách biểu diễn trong của nó

- Vì sao XLNNTN khó: What makes NLP hard: không có tương ứng 1-1 với bất kỳ cách biểu diễn nào.
- Ta cần biết cấu trúc dữ liệu và thuật toán để thực hiện, mặc dù có thể xảy ra bùng nổ tổ hợp ở bất cứ công đoạn xử lý nào

33

Phân tích câu hỏi LSAT / (former) GRE

- Sáu tượng điêu khắc – C, D, E, F, G, H – được triển lãm trong các phòng 1, 2, 3 của một triển lãm.
  - Tượng C và E có thể không trong cùng phòng.
  - Tượng D và G phía trong một phòng.
  - Nếu tượng E và F trong cùng phòng thì không có tượng nào khác trong phòng đó
  - Có ít nhất 1 tượng triển lãm trong một phòng, không có nhiều hơn 3 tượng trong bất cứ phòng nào
- Nếu tượng D được triển lãm trong phòng 3 và các tượng E, F trong phòng 1, trong các phát biểu dưới đây, phát biểu nào đúng:
  - A. Tượng C trong phòng 1
  - B. Tượng H trong phòng 1
  - C. Tượng G trong phòng 2
  - D. Tượng C và H trong cùng phòng
  - E. Tượng G và F trong cùng phòng

34

Giải quyết đồng tham chiếu

U: A Bug's Life được chiếu tại chỗ nào của Mountain View?

S: A Bug's Life được chiếu ở rạp Summit.

U: Khi nào nó được chiếu ở đó?

S: Nó được chiếu lúc 2pm, 5pm, và 8pm.

U: Tôi muốn 1 người lớn, 2 trẻ con cho buổi chiếu đầu tiên. Nó giá bao nhiêu?

- Các nguồn tri thức:
  - Tri thức miền (Domain knowledge)
  - Tri thức về diễn ngôn (Discourse knowledge)
  - Tri thức thế giới (World knowledge)

35

Tại sao XLNNTN lại khó?

NNTN:

- Nhập nhằng tại mọi mức
- Phức tạp và mờ
- Liên quan lập luận về thế giới

36

Giải pháp

- Ta cần các công cụ nào?
  - Tri thức về ngôn ngữ
  - Tri thức về thế giới
  - Cách kết hợp các tri thức
- Giải pháp tiềm năng:
  - Các mô hình xác suất xây dựng từ dữ liệu
    - P("maison" → "house") **cao**
    - P("L'avocat general" → "the general avocado") **thấp**

37

Nhắc lại các bài toán trong XLNNTN

- Vào: chuỗi ký tự
- Ra: các cặp (gốc từ, thể hình thái từ)
- Các vấn đề:
  - Kết hợp các thành phần cấu tạo nên từ
  - Loại hình thái từ (từ biến tố, từ phái sinh, từ ghép)
  - Ví dụ: quotations ~ quote/V + -ation(der.V→N) + NNS.

38

Phân tích cú pháp

- Vào: chuỗi các cặp (từ/từ loại)
- Ra: cấu trúc ngữ pháp của câu với các nút được gán nhãn (từ, từ loại, vai trò ngữ pháp)
- Vấn đề:
  - Quan hệ giữa từ, từ loại, và cấu trúc câu
  - Sử dụng nhãn cú pháp (Chủ ngữ, vị ngữ, bổ ngữ, ...)
  - Ví dụ: Tôi/ĐaT nhìn thấy/ĐgT Mai/DT
→ ((Tôi/ĐaT)CN ((nhìn thấy/ĐgT) (Mai/DT)OBJ)VN)C

39

Ngữ nghĩa

- Vào: cấu trúc ngữ pháp của câu
  - Ra: cấu trúc ngữ nghĩa của câu
  - Vấn đề:
    - Quan hệ giữa các đối tượng như chủ thể (Subject), đối tượng (Object), tác nhân (Agent), hậu quả (Effect) và các loại khác
- ((Học sinh/DT)CN ((học/ĐgT sinh học/DT)ĐgN)VN)C
(Học sinh/DT)Sbj (học/ĐgT)action (sinh học/DT)Obj

40

Các ứng dụng của XLNNTN

- Khó: xử lý tiếng nói (speech processing), dịch máy (machine translation), trích rút thông tin (information extraction), giao diện hội thoại = NNTN (dialog interface), hỏi đáp (question answering)
- Ứng dụng hiện nay: sửa lỗi chính tả, phân loại văn bản, ...

41

